

University of Mysore

Department of studies in sanskrit

ECOLOGY IN SANSKRIT LITERATURE

संस्कृतसाहित्ये पर्यावरणचिन्तनम्

Dr. Pushpalatha S.M.

ECOLOGY IN SANSKRIT LITERATURE

॥ संस्कृतसाहित्ये पर्यावरणचिन्तनम् ॥

EDITORIAL COMMITTEE :

Prof. K. Narayan Bhatta

Professor and Chairman, DOS in Sanskrit,
University of Mysore

Dr. Suresh Hegde

Guest Faculty, DOS in Sanskrit,
University of Mysore

Dr. R. Suresha

Guest Faculty, DOS in Sanskrit,
University of Mysore

Dr. Rachoti Devaru

Guest Faculty, DOS in Sanskrit,
University of Mysore

Dr. Pushpalatha S. M.

Guest Faculty, DOS in Sanskrit,
University of Mysore

Published by :

Department of Studies in Sanskrit

Manasagangotri, University of Mysore

Mysuru - 06

ECOLOGY IN SANSKRIT LITERATURE - a compendium of the
articles at the National seminar held on 26th February - 2020 at
Department of Studies in Sanskrit, Manasagangotri, University
of Mysore, Mysuru - 06

Pages : ix + 351 = 360

Size : Demy 1/8

Edition : 2020

Copies : 100

Price : 300/-

Copy Right : Author

Published by : Department of Studies in Sanskrit,
Manasagangotri, University of Mysore, Mysuru - 06

ISBN No. : 978 - 1 - 56646-725-4

Printing : Swathi Printing & Tradesr, Mysuru
Mobile : 9844266994

34	ಭವಭೂತಿಯ ಉತ್ತರರಾಮಚರಿತ ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಪರಿಸರ ವರ್ಣನೆ	Dr. Mallanagowda S.	253
35	ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದ ಸುಂದರ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿನ ಆರೋಕವನ ವರ್ಣನೆ	Tejaswini Bidari	260
36	ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ ಪ್ರಜ್ಞೆ	Dr. Pushpalatha S. M.	268
37	ಸಂಸ್ಕೃತಸಾಹಿತ್ಯೇ ಪರಿಸರಸ್ಯ ವರ್ಣನಮ್-ಸಂರಕ್ಷಣಮ್	Dr. Jayarevanna M. V.	277
38	ಶೈವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸರಗಳ ಸಮಾಲೋಚನೆ	B. R. Umeshkumar	292
39	ನೈಷಧ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ ಪಾತ್ರ	Dr. Bheemanayak S.	297
HINDI			
40	भारतीय संस्कृति, साहित्य और जलप्रदूषण	Prof. Pratibha Mudaliyar	302
ENGLISH			
41	Description of Ecology in the works of Bhavabhuti	Dr. Nagalakshmi.S	311
42	Ecology in Sanskrit Literature Ecology in Ayurveda	Dr. Ashwini	318
43	India's Ancient Town Planning: A Whopping Ecological Balance	Vishwanatha Bhat	327
44	Environmental Awareness in the Works of Kalidasa's Poetry	Dr. Komala.M.S	331
45	The Sun & Biosphere: Perspectives from Vedas & Ramayana with respect to Modern Ecology	Srinithya Ravinuthala	343
46	Evocation of Ecology concepts in Mahakavi Kalidasa's Minor poem A.Muthuselvi	P.K.Kasthuri	348

हस्तिहस्तैर्विमृदितान्वानरैरुपशोभितान् ।

मतैशशकुनिसङ्घैश्च शतशश्च प्रणादितान् ॥3.11.77॥

रामः Rama, हस्तिहस्तैः trunks of elephants, विमृदितान् crushed, वानरैः by monkeys, उपशोभितान् splendid looking, मतैशशकुनिसङ्घैश्च in hundreds, शुकानि सङ्घैश्च by flocks of birds, प्रणादितान् echoed, पुष्पितान् पुष्पिताग्राभिः flowers in bloom on top of trees, लताभिः by creepers, अनुवेष्टितान् surrounded by, शतशः hundreds, कान्तारपादपान् trees of the forest, ददर्श saw.

Rama saw hundreds of trees crushed by the trunks of elephants and by monkeys. He saw some trees echoing with notes of hundreds of intoxicated birds. He saw tree tops coiled with creepers in full bloom.

स्निग्धपत्रा यथा वृक्षा यथा क्षान्ता मृगद्विजाः ।

आश्रमो नातिदूरस्थो महर्षेर्भावितात्मनः ॥3.11.79॥

वृक्ष्याः trees, यथा here, स्निग्धपत्राः having glossy leaves, मृगद्विजाः animals and birds, यथा as क्षान्ताः peaceful भावितात्मनः of the selfrealised one. महर्षेः of the great sage, आश्रमः hermitage, नातिदूरस्थः not very far.

वनं महामेघनिभं प्रविष्टो दुर्मैर्महद्भिर्विविधैरुपेतम् ।

नानाविधैः पक्षिकुलैर्विचित्रं शिवायुतं व्यालमृगैर्विकीर्णम् ॥3.3.27॥

महामेघनिभम् looking like a huge cloud, महद्भिः with huge ones, विविधैः of different kinds, द्रुमैः by trees, उपेतम् filled with, नानाविधैः different kinds, पक्षिकुलैः flocks of birds, विचित्रम् wonderful, शिवायुतम् full of jackals, व्यालमृगैः with wild animals, विकीर्णम् covered with, वनम् forest, प्रविष्टः entered.

Viradha entered the forest which appeared like a huge cloud. Overgrown with different types of large trees, it abounded in wonderful birds, jackals and other wild animals.

leaves of the trees here are glossy, the animals and birds are peaceful. It appears the hermitage of the selfrealized great sage Agastya is not very far from here.

शरण्यं सर्वभूतानां सुसम्मृष्टाजिरं सदा ।

मृगैर्बहुभिराकीर्णं पक्षिसङ्घैस्समावृतम् ॥3.1.3॥

सर्वभूतानाम् for all beings, शरण्यम् shelter, सदा always, सुसम्मृष्टाजिरं the courtyard being well cleaned, wetted and decorated, बहुभिः by many, मृगैः by antelopes, आकीर्णम् filled all over, पक्षिसङ्घैः by flocks of birds, समावृतम् filled with.
The courtyards (of the hermitages) were cleanwept, sprinkled with water and decorated. They provided shelter to all kinds of creatures and were filled all over with flocks of birds and antelopes.

ॐॐॐॐॐ -

मृगपक्षिगणाश्चैव सिद्धाश्रमनिवासिनः ।

अनुजग्मुर्महात्मानं विश्वामित्रं महामुनिम् ॥1.31.18॥

निवर्तयामास ततः पक्षिसङ्घान् मृगानपि ।

सिद्धाश्रमनिवासिनः living in Siddha ashrama, मृगपक्षिगणाश्चैव hosts of birds and beasts, महात्मानम् the illustrious, विश्वामित्रं महामुनिम् maharshi Visvamitra, अनुजग्मुः followed, पक्षिसङ्घान् host of birds, मृगानपि beasts, (ततः) निवर्तयामास sent them back.

Birds and beasts living in Siddhaashrama also followed the illustrious maharshi Viswamitra over a long distance until he sent them back.

ॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐॐ -

कच्चिच्चैत्शतैर्जुष्टं स्सुनिविष्टजनाकुलफ ।

देवस्थानैः परपाभिश्च तटाकैश्चोपशोभितः ॥2.100.43॥

प्रहृष्टनरनारीकस्समाजोत्सवशोभितः ।

सुकृष्टसीमा पशुमान्हिंसाभिः परिवर्जितः ॥2.100.44॥

अदेवमातृको रम्य श्वापदैः परिवर्जितः ।

परित्यक्तो भयैस्सर्वैः खनिभिश्चोपशोभितः ॥2.100.45॥

विवर्जितो नरैः पापैर्मम पूर्वं स्सुरक्षितः ।

कच्चिज्जनपदस्स्फीतः सुखं वसति राघव ॥2.100.46॥

राघव O Bharata, चैत्यशतैः by hundreds of sanctuaries near villages, जुष्टः furnished, सुनिविष्टजनाकुलः filled with people where life is made comfortable, देवस्थानैः with shrines, प्रपाभिश्च with centres for providing water, तटाकैश्च with tanks, उपशोभितः graced with, सुकृष्टसीमा well ploughed land, पशुमान् with excellent cattle, हिंसाभिः with violence, परिवर्जितः abandoned, अदेवमातृकः not dependent on rain, रम्यः enchanting, श्वापदैः with wild animals, परिवर्जितः devoid of, अदेवमातृकः by all kinds, रम्यः of fears, श्वापदैः expelled, परिवर्जितः devoid of, सर्वैः by all kinds, भयैः of fears, परित्यक्तः expelled, खनिभिश्च with mines, उपशोभितः adorned with, पापैः by sinful, नरैः with people, विवर्जितः deserted, मम my, पूर्वं by ancestors, सुरक्षितः well protected, जनपदः country, स्फीतः कच्चित् trust is prosperous, सुखम् comfortably, वसति कच्चित् I hope they are living.

O Bharata, my country which is marked with hundreds of sanctuaries near villages where life of the people is made comfortable, where there are shrines, water distribution facilities and tanks, which is well ploughed and rich in cattle wealth, free from violence and independent of rain. It is enchanting. It is safe from wild animals. With frars expelled, free from sinful people, adorned with miners and well protected by my ancestors, it is prosperous and I hope people are living comfortably.

ಇಂದು ಪರಿಸರ ಬಿಕ್ಕಟ್ಟು ಇಡೀ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಭಾರಿ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ದೇಶಗಳು ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ ದೇಶಗಳು ಎಲ್ಲರೂ ಪರಿಸರ

ಮಾಲಿನ್ಯದಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದು ಪರಿಸರ ಸಮಸ್ಯೆಗಳು ಎಲ್ಲೆಡೆ ಜೀವಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಬಹಳ ಗಂಭೀರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ನಿರ್ಲಕ್ಷಿಸಲು ಕಾರ್ಯಸಾಧ್ಯ. ಭಾರತದ ಪರಿಸರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳ ಆತಂಕಕಾರಿ ಸೂಚನೆ ಎಲ್ಲಾ ಎಷ್ಟು ಪ್ರತಿಶತ (70%) ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ನೀರು ಉಪಯೋಗವಾಗಿದೆ. ಭಾರತೀಯರ ಒಟ್ಟು ಭೂ ಪ್ರದೇಶದ ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ಮೂರು (53%)ರಷ್ಟು ಗಂಭೀರ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಅವನತಿ, ಅರಣ್ಯನಾಶ, ಪೂಜಾ ತೆಗೆಯುವಿಕೆ, ನೀರು, ಗಾಳಿ ಮತ್ತು ಶಬ್ದಮಾಲಿನ್ಯ, ಹುಚ್ಚುತನ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಭಾರತದ ಜೀವನದ ಗುಣಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅದರ ಮೂಲ ಉಳಿವಿಗೂ ಗಂಭೀರ ಅಪಾಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದೆ. ನೀರಿನ ಮೂಲಕ ಹರಡುವಂತಹ ಅನೇಕ ರೋಗಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಟೈಫಾಯಿಡ್, ಕಾಲರಾ, ಕಾಮಾಲೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರತಿದೇಶದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅದರ ಪರಿಸರ, ಹವಾಮಾನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳು ಐಬ್ಬು ಮಾನವ ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಕ್ಷರರು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳು, ಹವಾಮಾನ, ಪ್ರಭಾವಗಳು ಮತ್ತು ಪರಿಸರ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ಪೇದಸಾಹಿತ್ಯವು ನಮಗೆ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರಂತೆ ನಾವು ನಮ್ಮ ಸಮಾಜ ಮತ್ತು ಪ್ರಪಂಚದ ಪರಿಸರ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರೆ ನಮ್ಮ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಆರೋಗ್ಯಕರ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಲಾಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಿಸರ ಮಾಲಿನ್ಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಭಾರತೀಯ ಸಂಠೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರು. ಆದರೆ ನಾವು ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಲಕ್ಷಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಉಪಸಂಹಾರ -

೧೪೫೫೫೫ ೫೫೫೫ (ಯಜು. 13-18) ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ. ಪೃಥಿವಿಯು ಜಡ. ಅಂದರೆ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಮಲಿನ ಮಾಡಬೇಡ ಎಂದರ್ಥ. ಇವರಿಂದ ಪೃಥಿವಿಗಿಂತ ಪೃಥಿವಿಯ ಮೇಲೆ ವಾಸಿಸುವ ಜೀವರಾಶಿಗಳಿಗೇ ಲಾಭ. ಆತ್ಮಧಿಕ ಇಳುವರಿ, ವ್ಯಾಪಾರ ಹುಚ್ಚಿನಲ್ಲಿಂದು ನಾವು ಭೂಮಿಗೆ ಸೇರಿಸದಿರುವ ವಿಷವೇ ಇಲ್ಲ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಫಲವತ್ತತೆಯನ್ನು ಕೆಚ್ಚಿಸುವ ಎರೆಹುಳುಗಳನ್ನೂ, ಮತ್ತಿತರ ಸೂಕ್ಷ್ಮಜೀವಿಗಳನ್ನೂ, ಲೆಕ್ಕಕ್ಕಿಡದೆ ರಸಗೊಬ್ಬರಗಳನ್ನೂ, ಕೃತಕ ಗೊಬ್ಬರಗಳನ್ನೂ ಭೂಮಿಗೆ ಹಾಕಿ ಹಾಕಿ ಇಂದು ಎರೆಹುಳುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಕಳೆನಾಶಕಗಳು, ಕ್ರಿಮಿನಾಶಕಗಳು,

ಕೀಟನಾಶಕಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಒಂದು ಭಯಂಕರ ವಿಷಗಳು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಗೆ ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ದವಸ, ಧಾನ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸೇರಿ, ಕೊನೆಗೆ ನಮ್ಮ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೂ ಎಚ್ಚೆತ್ತುಕೊಂಡಿಲ್ಲ! ಮಳೆಯಿಂದಾಗಿ ಈ ವಿಷಗಳು ಹರಿದು ಕೆರೆ, ನದಿ, ನಾಲೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿ ನೀರೂ ಮಲಿನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಮಲಿನ ನೀರು ಆವಿಯಾಗಿ ವಾಯುಮಾಲಿನ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ಮಳೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಹ್ಲತೆ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆಹ್ಲವರ್ಷ ಇಂದು ಜಾಗತಿಕ ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಯ ಶುದ್ಧತೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸೋಣ. ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸೋಣ. ಪೃಥ್ವಿಯ ಸಂಪತ್ತುನ್ನು ಸದುಪಯೋಗ ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳೋಣ.

ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು

Subbarao, s. ethics of ecology and environmen, Rajat publication, newdelhi. 2001

Goel, Aruna, Environment and ancient sanskrit literature,deep deep publication pvt. limited, New Delhi.

Rigveda Samhita the Vedas vol. 1 by Ralph T.H. Griffith

Srimad Valmiki Ramayana with Sanskrit Text and English Translation (2 vol. set) 2006 by Valmiki (Author), Ayodhakanda (Author), Aranyakanda and Kishkindhakanda (Author) Gita Press.

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಸ ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾರತಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು.

Bharatha-samskruthi-prakashana/ ramayana-book, Bengaluru.

Ramayana by C. Rajagopalachari.

ಉಪನಿಷತ್ ಭಾವಧಾರೆ

ಉಪನಿಷತ್ ಸಾರಸಂಗ್ರಹ, ಆದಿದೇವಾನಂದ, ರಾಮಕೃಷ್ಣಾಶ್ರಮ, ಮೈಸೂರು.

ವೇದತರಂಗ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ, ಸಂಪುಟ 13.